

MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA
PREVENTIVA EFECTUADA AL PARC DE LA
CIUTADELLA, PARC ZOOOLÒGIC.XARXA WIFI.
DISTRICTE DE CIUTAT VELLA, BARCELONA

(Codi Servei d'arqueologia de Barcelona 026/22)

Dates d'intervenció: 20 d'Abril - 15 de Juny de 2022

Números d'Expedient:

(R/N 470 K121 NB 2022/1-37551)

Arqueòleg director de la intervenció: Raül Martínez Toledano

Gestió de la intervenció: In situ S.C.P.

Barcelona, Abril de 2022

Memòria de la intervenció arqueològica preventiva efectuada al Parc de la Ciutadella (Barcelona, Barcelonès). Codi: 026/22

ÍNDEX DE CONTINGUTS

1.0.- FITXA TÈCNICA.....	pàg.4
2.0.- Introducció.....	pàg.5
3.0.- Marc i context geogràfic i geològic.....	pàgs.5-12
3.1.- Marc Geogràfic.....	pàgs.5-7
3.2.- Context Geològic.....	pàgs.7-8
3.3.- Context Geogràfic.....	pàgs.9-12
4.0.- Antecedents històrics i arqueològics.....	pàgs.12-39
4.1.-Antecedents històrics.....	pàgs.12-34
<u>4.1.1. La zona del Parc de la Ciutadella.....</u>	<u>pàgs.18-27</u>
<u>4.1.2. L'enderroc de la Ciutadella.....</u>	<u>pàgs.28-30</u>
<u>4.1.3. L'Exposició Universal de 1888.....</u>	<u>pàgs.30-34</u>
4.2.-Intervencions prèvies.....	pàgs.34-39
5.0.- Motivacions i objectius de la intervenció.....	pàg.40
6.0.-Metodologia.....	pàgs.41-43
7.0.-Desenvolupament dels treballs.....	pàgs.43-47
8.0.-Conclusions.....	pàg.48
Bibliografia.....	pàg.49
Annexos.....	pàgs.50-62
Annex 1.-Repertori Estratigràfic.....	pàgs.50-53

Annex 2.-Índex de fotografies.....pàgs.54-55

Annex 3.- Plànols.....pàgs.56-57

1.0.- FITXA TÈCNICA

NOM DE LA INTERVENCIÓ	Parc de la Ciutadella. Parc zoològic. Xarxa wifi. Codi MUHBA: 026/022
UBICACIÓ	Districte Ciutat Vella. Barcelona
COORDENADES UTM	UTM31N - ETRS89: X: 432092.0 / Y: 4582286.5 X: 432093.5 / Y: 4582430.3
CONTEXT	Zona Urbana
TIPUS D'INTERVENCIÓ	Preventiva terrestre
CLASSE D'ACTIVITAT	Control i/o excavació
DATES D'INTERVENCIÓ	20 d'Abril - 15 de Juny de 2022
PROMOTOR	Barcelona de Serveis Municipals, SA (B:SM)
EQUIP TÈCNIC	Raül Martínez Toledano

2.0.- Introducció:

La present intervenció consistí en el control arqueològic dels moviments de terra efectuats al Parc de la Ciutadella, en el recinte del parc zoològic. La intervenció la dugué a terme un sol arqueòleg, Les tasques arqueològiques consistiren en el control de tots els rebaixos previstos en el projecte executiu per la instal·lació de la Fase 1 del Wifi al Zoo de Barcelona. Malgrat que l'àmbit del projecte era força més extens, els únics treballs que tenien una afectació al subsòl foren un parell de petits àmbits on s'havia d'executar una canalització soterrada amb una profunditat de 0,25m

3.0.- Marc geogràfic i geològic:

3.1.- Marc Geogràfic

La intervenció es realitzà a l'interior del recinte del Zoo de Barcelona, al Parc de la Ciutadella, al districte de Ciutat Vella de Barcelona. Les coordenades en les que s'ubica UTM són UTM31N - ETRS89: X: 432092.0 / Y: 4582486.5 i X: 432093.5 / Y: 4582430.3, i l'alçada de 6,03 msnm.

Ubicació de la intervenció

Fig.1.-

Fig.2.- Emplaçament de la intervenció

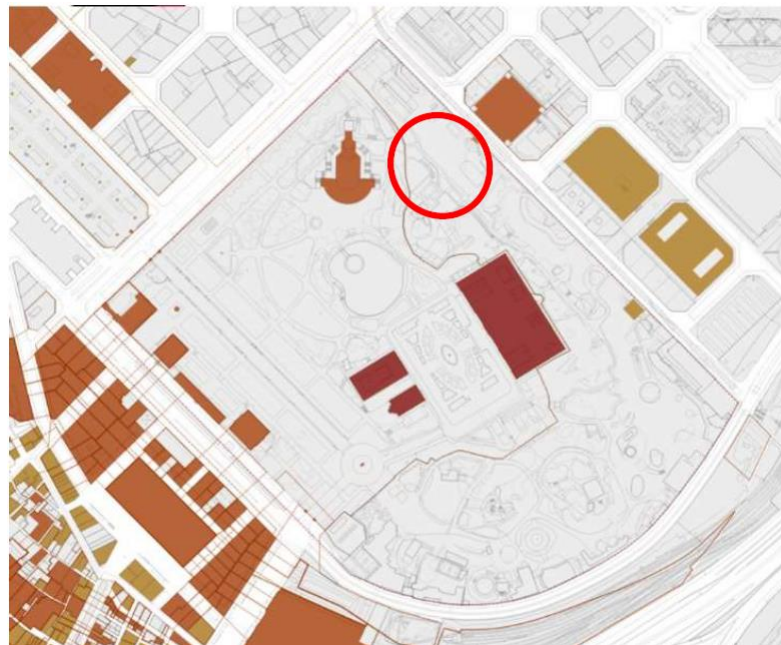

Fig.3.- Posició en relació al catàleg de Patrimoni arquitectònic

Fig.4.- Ortofotografia de la situació de la intervenció.

3.2.- Context Geològic

L'estructura geològica del Pla de Barcelona presenta per un costat els materials paleozoics que defineixen la serra de Collserola. Aquesta està formada per pissarres les quals s'assenten damunt d'un basament granític que aflora en algunes zones d'Horta i del Guinardó i que domina a la serra de Marina. Al costat del Vallès, cap a Montcada i Olorda, la serralada presenta formacions de calcàries devòniques que són objecte d'explotació per empreses cimiteres.

Els materials del Secundari venen definits per les calisses dolmòtiques, gresos i argiles vermelles que trobem als turons de la zona nord-est del Pla. En el Terciari, predominen les formacions miocèniques i pliocèniques que es van sedimentar amb la transgressió marina del terciari superior, es tracta de la intercalació de margues blaves i gresos vermell- gris¹. A la part baixa del Pla trobem una sèrie d'elevacions amb una orientació nord-est, sud-oest

¹ Palet, J. 1994

produïdes a partir del plegament de les formacions pliomicocèniques a conseqüència de la falla que va afectar a la costa (Mons Taber, Puig de les Fàlzies...). Damunt d'aquest substrat s'assenta el material quaternari del qual s'han diferenciat dues unitats²:

La plataforma superior: s'inicia des del peu de la Serralada del Tibidabo i baixa fins al mar. Aquesta, que està molt afectada per l'acció dels torrents, és on s'assenta la ciutat, sobre tot el sector antic. En el substrat presenta argiles i sorres grogues pliocèniques damunt de les quals trobem els derrubis quaternaris molt potents, graves anguloses dins d'una matriu d'argiles vermelles que provenen de la zona del Tibidabo per aportacions torrencials.

La plataforma baixa va del graó o talús erosiu de 20/30m de desnivell fins a la línia de costa. Està constituït per la formació de les terrasses i deltes dels rius Llobregat i Besòs.

L'acció sedimentària de la plataforma presenta una sèrie de característiques que han permès definir-la com un procés cíclic. Sembla que allà on l'efecte dels torrents no ha estat tan violent, es poden diferenciar tres nivells que es superposen quasi sempre en el mateix ordre i que es repeteix cíclicament unes tres vegades, és per aquest motiu que se'l coneix com "tricycle". Aquests nivells son de baix a dalt; un primer nivell d'argiles vermelles de procedència col·luvial, conseqüència d'un sòl format en condicions de clima tropical (combinació de fases humides i seques), un segon nivell de llims groguencs d'origen eòlic, loess, formats en un clima sec i fred. Un tercer nivell format pel torturà, aquestes crostes calcàries s'haurien format en períodes de transició entre els dos climes anteriors, és a dir, més humit que durant el loess perquè hi hagués circulació de carbonat càlcic, però més càlid que el primer nivell, per tal que s'evaporés l'aigua.

En aquests nivells anirien incidint els diferents torrents i rieres, encaixant-se i produint formacions al·luvials i col·luvials de llims i argiles poc consolidades, la qual cosa explicaria l'aparició esporàdica de llengües de còdols i graves que trenca aquest cicle.

---

² Solé, L. 1963

3.3.- Context Geogràfic

La intervenció s'ubica dins del Pla de Barcelona, una de les unitats morfològiques que configuren el territori, anomenat Barcelonès, que s'estén des de la costa mediterrània a la Serralada Litoral, concretament entre el tram de la serra de Collserola i els estrets de Martorell i de Montcada, per on els rius Llobregat i Besòs respectivament van a sortir a la mar amb la formació dels seus deltes. D'aquesta manera el territori presenta dos elements morfològics clars: la serra de Collserola i la plana.

La Serra de Collserola, composta per granits i esquistos, presenta unes altituds molt moderades, entre els 300 i 500 metres, destacant el Tibidabo que arriba als 512m. Al nord, aquesta carena comença sobre el riu Besòs amb el turó d'en Manyoses (210m) i al sud-oest destaca el puig de Sant Pere Màrtir com a darrera elevació (399m). La carena presenta diversos passos de muntanya que possiblement han servit de vies de comunicació al llarg de la història. És el cas del Collserola, entre el Tibidabo i el turó de Santa Maria; el Portell de Valldaura a la capçalera d'aquesta vall; el Forat del Vent i el coll de la Ventosa prop del turó Blau; i el coll de Vallvidrera a la capçalera de la riera Blanca³.

El Pla de Barcelona es troba obert al mar i limitat per la Serralada Litoral i al sud per la falla que segueix des de Garraf i el turó de Montjuïc (que és el punt més elevat, 173m) fins al turó de Montgat, més enllà del Besòs. Aquesta falla és visible a través de l'esglaó, d'uns vint metres, que sembla separar l'eixample de la ciutat vella i que es documenta en la morfologia urbana: la baixada de Jonqueres, la Via Laietana i els carrers de les Moles, d'Astruc, de Jovellanos.

Arran d'aquest esglaó s'ha dividit la plana en dos sectors:

---

³ Palet, J., 1994

Plana alta: va des de la Serralada fins aquest esglaó, la qual es caracteritza per una cota de 20 msnm i amb una pendent del 4%. Aquesta està formada per el sòcol paleozoic damunt del qual, l'acció de les distintes rieres, han aportat materials detrítics diversos.

Plana baixa: aquesta s'estén des de l'esglaó fins a la costa i presenta un escassíssim pendent (0,35%). La seva formació és de caràcter al·luvial, materials aportats per les rieres, les corrents marines i sobretot per l'acció dels rius Besòs i Llobregat, amb la formació de les seves planes deltaïques. En aquesta zona es formarien els estanys i aiguamolls tan típics de la costa mediterrània que, a mida que la línia de costa avancés, anirien desapareixent.

L'acció antròpica també hauria contribuït amb la dessecació d'aquests elements. Alguns d'aquests estanys han estat documentats en èpoques més recents dins de la història, com són els casos de la Llavina a la zona de Sant Martí, el de Banyols als passeigs de Sant Joan i Lluís Companys, l'estany del Port o el del Cagalell que es situa per la zona de Sant Pau.

En aquesta plana es distingeixen petits turons arran de mar que tenen el seu origen en els plegaments de dipòsits marins del miocè i el pliocè⁴. És en el cas de la muntanya de Montjuïc, del turó dels Ollers, del sector dels carrers d'Escudellers i Nou de Sant Francesc, de les Falzies on es localitza l'antiga Llotja i del Tàber, on s'assentava la ciutat romana. El constant progrés de la línia de costa degut a l'aportació dels arrossegaments del Besòs i al corrent marí tangencial a la costa que aporta terres del Maresme, van contribuir al rebliment d'estanys i aiguamolls i van anar encerclant aquests turons, passant a formar part de la terra ferma.

Pel que fa a la xarxa hidrogràfica d'aquesta zona podem assenyalar que respon a les típiques característiques d'una xarxa mediterrània. Per un costat tenim els dos rius que delimiten el Pla: el Besòs i el Llobregat. Aquests són rius de caràcter extra local, ja que un neix a la zona del Prepirineu (el Llobregat) i l'altre a la serralada Prelitoral, no obstant tots dos desemboquen a la costa barcelonina després de travessar les serralades litorals. La seva principal

---

⁴ Palet, J. 1994; Solé, L. 1963;DDAA, 1984

característica és que el seu règim fluvial és irregular, amb fortes avingudes, depenent en gran mesura de les condicions climàtiques. Aquest tret és també el que defineix l'altre element de la xarxa hidrogràfica: les rieres. Aquestes són de caràcter torrencial, neixen al costat marítim de la Serralada Litoral i davallen pel pla lleugerament inclinat. Els seus cursos erosionen el substrat geològic del pla formant torrenteres i contribuint a la creació d'un paisatge ple d'ondulacions i valls. Amb les seves crescudes aquests torrents arrastren tot tipus de materials detrítics.

En funció de la seva orientació s'han dividit en tres sectors:

Sector central: el qual recollia les aigües del vessant del Tibidabo i conformaven la riera de Vallcarca i la riera de Sant Joan que baixaven per la zona de Gràcia i per l'actual passeig de Sant Joan; la riera de Sant Gervasi i Sant Miquel que baixaven per l'actual Passeig de Gràcia entrava a ciutat pel Portal de l'Àngel, plaça del Pi i desembocava al mar pel carrer dels Còdols i posteriorment sembla ser que es va desviar per fora de la tercera muralla i aniria a desembocar al Cagalell per evitar les riuades; per Vallvidrera baixarien els torrents que més endavant configuraven la riera de Magòria o de Mogoria, que desembocava al Cagalell i que sembla que el seu curs coincidiria amb l'actual traçat que dibuixa el paral·lel; en aquesta zona també hi trobem la riera de Valldonzella que neix a la zona de Sarrià; cap l'est trobem els torrents de la Guineu, el del Pecat, el d'en Mariner i el Bogatell que desembocarien directament a la mar.

Sector sud-oest: són els torrents que porten les aigües cap la zona sud-oest de Montjuïc del qual destaquen dos torrents: Torrent Gornal, que neix a la zona de Sant Pere Màrtir, i desemboca a la mar ja dins de l'Hospitalet de Llobregat; i la riera Blanca que neix de la unió de diversos torrents i rieres procedents del Mont d'Òssa, fa de límit entre aquest municipi i Barcelona.

Sector nord: el componen els torrents que desemboquen al Besòs, que han contribuït en la creació del delta d'aquests riu, i la riera d'Horta que comparteix desembocadura amb el Besòs.

Totes aquestes rieres han estat objecte d'adequacions, desviaments, canalitzacions, etc..., per tal de millorar i ampliar l'espai urbà al llarg de la història. S'observa que, a la zona del jaciment, l'antic traçat de les rieres de Bargalló, Valldonzella i Magòria confluirien al sector de Sant Pau del Camp, cap a l'antic estany del Cagalell que s'ubica cap la zona nord del carrer Nou de la Rambla Alhora, de Montjuïc baixaven els torrents de la Font del Gat i dels Tarongers que desguassaven al Cagalell Vell. És possible que aquest darrer formés un con de dejecció a Sant Pau del Camp, amb l'eix cap a l'est i limitat a migjorn pel solc del carrer de les Tàpies.

4.0.- Antecedents històrics i arqueològics:

4.1.-Antecedents històrics

La història de la ciutat de Barcelona sembla que arrenca d'un primitiu poblat ibèric, situat al promontori de Montjuïc. Ja des d'època romana la ciutat esdevé un centre de gran importància, la ciutat de Barcino, situada al cim del mont Tàber, geològicament un paleorelleu exhumat en retrocedir gradualment el turó Barcelona, on actualment hi ha la Plaça Sant Jaume i la Catedral. Fou sobre aquest turó on s'ubicà la ciutat romana en època d'August, i la Plaça Sant Jaume respon a la probable ubicació del fòrum de la ciutat.

L'origen de la ciutat de Barcelona s'ha de situar a la colònia Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino fundada de nova planta per August al s.I a.C. La ciutat emmurallada, amb un perímetre clar, presenta una planta octogonal amb una trama a partir de dos grans eixos, el

cardo maximus i el decumanus maximus. Aquests dos eixos donaven la pauta a la resta de la xarxa de carrers rectilinis amb illes regulars, confluint en un espai obert central, el fòrum, on s'ubica l'actual plaça Sant Jaume.

Com a conseqüència de l'augment de població que es produeix ja des de començament del s. IX, s'urbanitzà una part del territori que ocupava fora del recinte de les muralles romanes, i per tal de protegir aquests nous nuclis de població anomenats vilanoves al voltant de centres d'ordre econòmic o religiós.

Fig.5.-Barcelona a l'any 1000, segons Philip Banks (Catalunya Romànica Vol. XX)

A principis del s. XII la gran expansió demogràfica provocà la creació i creixement d'aquests nuclis poblacionals i de molts obradors al voltant de les muralles, aquest creixement de la ciutat fora de l'antic recinte murari romà serà el responsable de la construcció d'un nou sistema defensiu. Les dades més antigues sobre el començament de les obres d'aquesta

nova estructura defensiva fan referència a 1285, però les darreres investigacions i actuacions arqueològiques no han pogut localitzar fins al moment evidències materials ni estructurals per a aquesta cronologia. Cal destacar també la constància des de 1255 de diferents portals al llarg de la ciutat, a més dels que es crearan a partir de 1260, tots ells situats entre l'antic recinte romà i el que es començarà a construir a partir de 1285. Els límits marcats per a la nova muralla quedaran definits pels actuals carrers de La Rambla, Fontanella, Trafalgar, Arc de triomf, Lluís Companys i Passeig Picasso.

Fig.6.-Barcelona a l'any 1200 segons Philip Banks (Catalunya Romànica Vol. XX)

Tradicionalment s'ha considerat el tram de la Rambla com el primer construït, entre el convent de Framenors fins a la zona de l'església de Santa Anna, arrancant de la part més baixa de la

Rambla fins l'actual plaça Catalunya i on es situarien un total de cinc portals: el de Santa Anna, Portaferriassa, Boqueria, Trencaclaus i Framenors. Pel que fa referència a les dades cronològiques obtingudes en aquest sector, Josefa Huertas i Marta Rodríguez situen la construcció a final del s. XIII principis del s.XIV.

Fig.7.-Barcelona a l'any 1280, segons Philip Banks (Catalunya Romànica Vol. XX)

L'any 1358, marca una altra fita important, serà l'inici de les obres de refortificació del perímetre de 1285 i la creació del tram marítim, començant els treballs als esperons de Sorsmenor (a la Ciutadella), a Framenors (Passeig Colom) i a Santa Anna.

A aquesta primera ampliació i posterior refortificació del perímetre del recinte emmurallat de la ciutat, tradicionalment relacionat a Jaume I, s'ha d'afegir l'ampliació cap al Raval a mitjans del s.XIV promoguda per Pere el Cerimoniós, a partir de diferents fases. Aquesta nova ampliació marcaria el definitiu traçat de la muralla de la ciutat, abastant els actuals carrers de Pelai, les rondes de Sant Antoni i Sant Pau i el Paral·lel. D'aquesta manera l'estructura física de la Barcelona medieval quedaria consolidada entre els s. XIV i XV. Tot aquest cinturó es completaria a s.XVI amb l'aixecament de la muralla de mar.

L'any 1369 es realitzà un projecte que feia passar la muralla, des del Portal de St. Antoni cap al segon recinte murat, tallant els carrers de la Cadena, de Robador i de Sant Pau, per a enllaçar-se amb la muralla de la Rambla, havent passat el carrer de la Boqueria, prop del Portal de Sta. Eulàlia. Sembla que es va desestimar i no es va realitzar. La muralla seguí un nou curs des de St. Antoni a St. Pau, i d'allà a les Drassanes.

De nord a sud trobem 4 portals, el de Tallers que data de 1359, el de St. Antoni, que fou durant segles la Porta Triomfal de la ciutat, accés per les comitives reials, el de St. Pau bastit el 1389 i el de Drassanes. D'aquest últim llenç de mur encara se'n conserva una part, alterat per successives remodelacions, junt amb les Drassanes.

El tancament d'aquesta nova muralla suposà un nou moviment d'establiments oficis poc adients per estar ubicats al centre de la ciutat i alhora feu que els horts i conreus que caracteritzaven el marge de ponent de la muralla de la Rambla foren progressivament desplaçats fora aquesta nova muralla, als peus del Montjuïc.

Una última fase suposarà el tancament de la muralla de mar, fins aquest moment inexistent, però necessària a partir del s. XVI pel nou perill turc. L'obra de les muralles de mar fou dirigida per Francesc de Borja, lloctinent de Catalunya, que tenia l'encàrrec de l'emperador d'acabar la defensa de la platja de Barcelona.

Fig.8.-Croquis de la ciutat i situació de les diferents fases de construcció de la muralla medieval. (Planta de A. Cubeles)

Finalment la muralla patirà noves refaccions durant el s. XVII amb la construcció d'un seguit de baluards tot al voltant defensant els portals. Amb la Guerra de Successió i la capitulació de Barcelona l'11 de Setembre de 1714 s'enderrocarà part de la muralla de llevant i de marina junt amb l'arrasament del barri de la Ribera per construir la ciutadella que perdurarà fins el 1870. Entre el 1848 i el 1856 s'enderrocarà la fortificació de la Rambla que esdevindrà un passeig.

Durant el segon quart del s. XIX i degut al enorme creixement demogràfic que pateix Barcelona en estreta relació al procés d'industrialització –sector tèxtil- comencen a sorgir nuclis de poblament importants a l'entorn directe que exigien l'enderrocament d'unes muralles que ara feien impossible el desenvolupament normal de l'urbanisme i dels serveis de la ciutat.

La pressió popular feu que durant la revolució de Juliol de 1854 s'iniciés l'enderroc i que posteriorment fos acceptat pel govern central, fins al punt que el 12 d'Octubre del mateix any, fos aquest govern el que es fes càrrec de les despeses que fins aquell moment havien estat a compte de l'Ajuntament de Barcelona.

Un cop desnonada la muralla es procedí a la construcció de la nova Barcelona dissenyada per Ildefons Cerdà: l'Eixample.

4.1.1. La zona del Parc de la Ciutadella.

L'esclat de la Guerra de Successió al tron de la Monarquia Hispànica (1701- 1715), la derrota catalana de l'any 1714 i la posterior construcció de la Ciutadella, seran fets que marcaran plenament el sector on s'ha desenvolupat la nostra intervenció, al estar a prop, quan no essent l'escenari, de diferents esdeveniments cabdals transcorreguts durant les darreres etapes del conflicte.

No ens estendrem analitzant aquest enfrontament de caire internacional ocasionat per la mort sense descendència de Carles II, i la lluita entre els dos pretendents, Felip d'Anjou (amb l'exèrcit del Regne de França al darrera) i l'arxiduc Carles d'Àustria (amb les tropes austríaques, angleses i holandeses entre d'altres), per aconseguir el tron. El Principat, juntament amb la resta del territoris de la Corona d'Aragó, va prendre partit pel bàndol austriacista, refiant-se del recolzament de les tropes aliades, sobretot dels britànics; però la fi de les hostilitats després de la signatura del Tractat d'Utrecht (1713) davant adveniment de l'arxiduc Carles com a emperador de d'Àustria, va deixar els catalans lluitant tots sols contra els exercits franco-castellans del pretendent francès, ja convertit oficialment en Felip V.

Amb totes les places fortes del territori sota control del nou monarca, només restaren a mans catalanes el castell de Cardona i la ciutat de Barcelona. Felip V, envia una contingent d'uns 20.000 homes cap a Catalunya, comandats per Restaino Cantelmo, duc de Populi, els quals es planten davant de Barcelona el 25 de juliol de 1713 i inicien un setge que no acabarà fins l'onze de setembre de 1714. Davant els reiterats fracassos en l'intent de prendre la ciutat, Lluís XIV decideix enviar el seu millor general James Fitz-James, duc de Berwick i mariscal de França, ens substitució del duc de Populi, cessament que es fa efectiu el 6 de juliol de 1714. El duc de Berwick decideix canviar l'estratègia seguida fins el moment, basada en el bombardeig sistemàtic de la ciutat tot esperant la seva rendició; així, es reorganitza el cordó de setge, que abarcava des de la Marina de Sants fins els aiguamolls dels Besós, situant les tropes castellanques entre Sants i Gràcia, i les franceses entre el Guinardó i Sant Martí de Provençals, al mateix temps que es decideix quin serà el punt de l'atac final a Barcelona: el tram de muralla existent entre el Baluard de Santa Clara i el del Portal Nou, com hem dit en l'apartat anterior, el sector més feble de tot el recinte fortificat. El general Villarroel, cap militar de la ciutat, es veu obligat a capitular a les tres de la tarda del dia onze de setembre de 1714, davant l'entrada de les tropes de Felip V, després de diversos atacs i contraatacs, per les set bretxes que van aconseguir obrir entre el baluard de Llevant i el del Portal Nou. Tant el convent de Santa Clara com la torre de Sant Joan foren destruïts en el transcurs dels combats.

La caiguda de Barcelona i de tot el territori català, va suposar la pèrdua de les institucions pròpies i de tots els privilegis que s'havien acumulat al llarg de segles de pactes amb els monarques, publicant-se l'anomenat Decreto de Nueva Planta del gener de 1716, que unificava la legislació dels territoris sota domini de Felip V a les lleis castellanques, tal i com ja havia fet al regnes de València, Aragó i Mallorca. Com a càstig a la resistència de la població de Barcelona, és va arribar a plantejar l'arranament de les muralles o, fins hi tot de la totalitat de la ciutat, tal i com es pot llegir en l'extracte del consell de ministres del 2 d'abril de 1715:

[...] Son todos de parecer sin contestación que se deben demoler enterament todas las Murallas de Barcelona para desarraigar de una vez del Corazón de los Catalanes aquel amor que las tienen y sobre cuyo refugio han sido tan insolentes en sus rebeliones, teniendo por infalible que siempre que vean desmantelada Barcelona no pensarán â rebelarse mas. [...] ⁵

Finalment, però, l'enginyer flamenc al servei de Felip V, Joris Prosper van Verboom va convèncer el rei per tal que construís una ciutadella militar que permetés la defensa d'una ciutat tan estratègica però, sobretot, per a reprimir una població que tants maldecaps havia donat i encara en podria donar al monarca; la idea queda perfectament clara en un informe del mateix Verboom de l'any 1717:

[...] Pero teniéndose presente de que la Ciudadela no tan solo está construida para defenderse de un exercito enemigo que entrase por Tierra a Sitarla, y una Armada de mar, que se presentase para desembarcar Tropas, o, a quitarle la Comunicación por mar, sino es de el freno que se ha de poner a una Ciudad Rebelde de un Pais que puede Levantarse y embarazar por tierra cualquier socorro que se necesitase introducir en la Ciudadela [...] ⁶

El mateix Verboom va dissenyar la fortalesa, seguint les innovacions poliorcètiques més avançades del moment: aquesta tindria una forma pentagonal amb cinc baluards (anomenats de Don Felipe, de Don Fernando, del Príncipe, del Rey i de la Reina, aquests dos darrers mirant a la ciutat) protegits per cinc revellins, i es construiria a l'àrea de llevant de la ciutat, per tal de reforçar la zona més dèbil de la muralla, aprofitar el sector més castigat pels combats on gairebé tots els edificis estaven enrunats, i controlar l'àrea de Barcelona més poblada (el barri de la Ribera). Les obres començaren el mes de març de 1716, construint-se els baluards que miraven cap a la ciutat, i no s'acabaran a finals del 1718, un temps rècord per l'època; abans però, durant el 1717, es van haver d'enderrocar un miler de cases que ocupaven el que havia de ser l'esplanada entre la Ciutadella i la ciutat, cosa que hagueren de fer els mateixos habitants obligats per decret, i es va desviar el curs del Rec Comtal. Malgrat tot, els edificis

---

⁵ Muñoz, A., Catà, J. (2005), pàg. 130

⁶ ídem, pàg. 142

interns no es van enllestir fins el 1727, i encara alguns no van passar de ser projectes que mai es van construir.

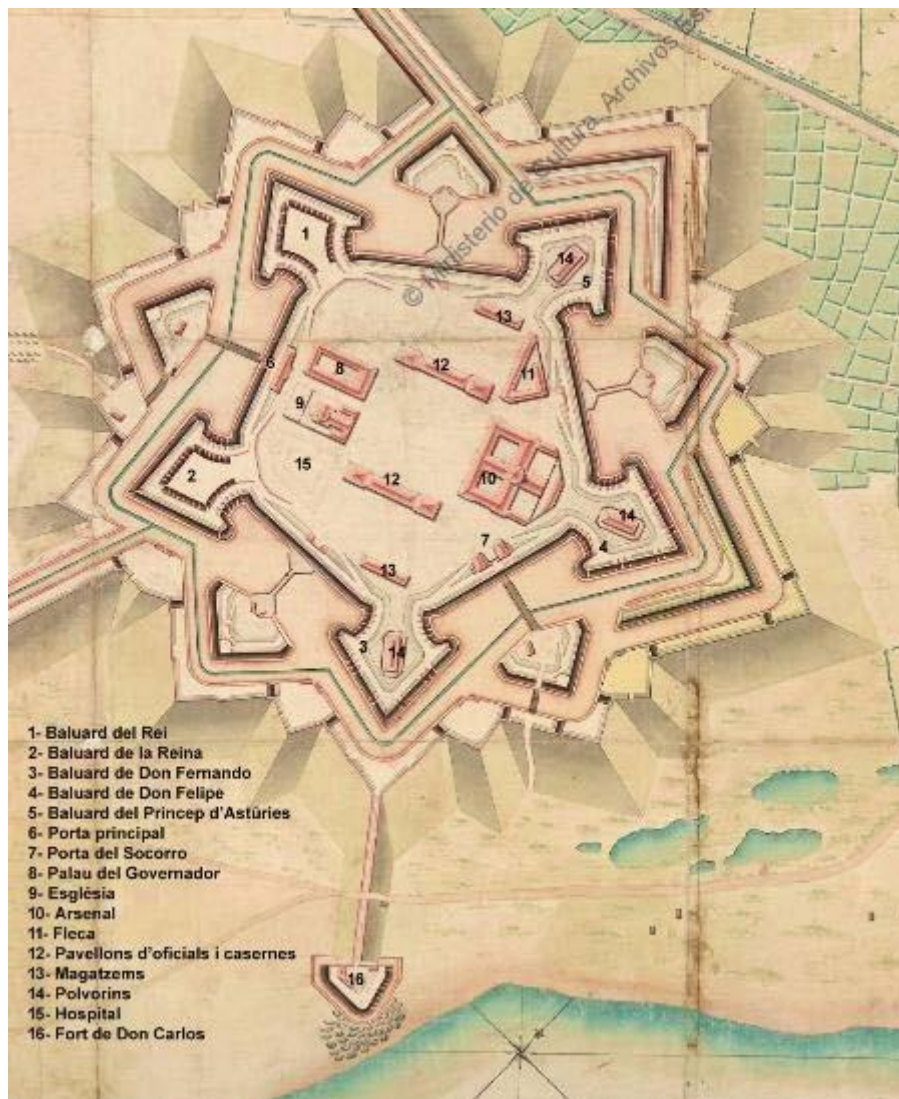

Fig.9.-Plànol de la Ciutadella. Any 1760 (MPD, 02, 046. Archivo de Simancas)

Un cop finalitzada, la Ciutadella podia acollir sis batallons d'infanteria, dos esquadrons de cavalleria, dues companyies d'artillers, una de minadors i una de bombarders, que sumarien unes cinc mil persones en total. Pel que fa al nombre de peces d'artilleria, parlaríem d'uns cent vint canons, situant-se els de major calibre mirant a la ciutat, cosa que evidencia la major importància que tenia el paper repressiu respecte el defensiu. Tot el conjunt estava unit al cinturó de muralles mitjançant dos fossats, un a banda de mar i l'altre a l'alçada del Portal Nou, que perllongaven el fossat que envoltava la ciutadella i quedaven comunicats amb el propi fossat de la muralla. L'element més visible del complex militar fou la torre de Sant Joan, que fou reconstruïda i augmentada en alçada per a servir de punt de vigilància sobre la ciutat ocupada; igualment hi eren tancats tots el presoners condemnats a mort, a l'espera de l'execució.

Fig.10.-La torre de Sant Joan, des del Passeig d'Isabel II, fotografia de l'any 1860
(BARCELOFILIA)

Dos fets importants marcaran el territori al qual fa referència la present memòria, arribats a períodes contemporanis: l'enderroc de la Ciutadella i la celebració de l'Exposició Universal de l'any 1888 a Barcelona.

La nova fortalesa no va tenir mai cap paper destacat en la defensa de la ciutat durant els diferents conflictes que hi va haver mentre va existir; la seva funció fou únicament de presó militar i símbol de repressió contra les llibertats del país, fet pel qual, juntament amb els motius de la seva construcció i la manera com es va fer, l'edifici fou sempre odiat pels barcelonins, essent constants les demandes populars pel seu enderroc i desaparició. Curiosament, la primera petició va procedir de les autoritats militars, durant la Guerra Gran (1793-1795) entre el Regne d'Espanya i la recent República Francesa; amb l'exèrcit francès ocupant l'Empordà, l'any 1794 els militars espanyols van creure necessari l'enderroc de la

Ciutadella per evitar la seva caiguda en mans de l'enemic i el posterior atac a Barcelona, però la mesura fou desestimada.

El 1814, un cop acabada la Guerra del Francès (1808-1814) i restaurada la monarquia borbònica amb Ferran VII al tron, el consistori barceloní va demanar ampliar el perímetre emmurallat de la ciutat per incloure el recent aparegut barri de la Barceloneta, la qual cosa feia indispensable comptar amb la superfície ocupada per la fortalesa (28,6 hectàrees); novament la petició fou denegada. Es tornar ha provar a l'octubre de 1841, durant la regència del general Espartero, moment en que fins hi tot es va començar a enderrocar la part del complex situat dins la ciutat, però el procés es va aturar i es va obligar a reparar els desperfectes a costa dels pressupostos de l'ajuntament. Encara una nova reivindicació l'any 1845 tampoc fou escoltada.

Val a dir que hi va haver intents per part de les autoritats militars de minimitzar l'impacte visual de la Ciutadella i reduir les tibantors amb la població mitjançant la humanització de les rodalies de la fortalesa. El primer d'aquests intents fou la creació de l'anomenat passeig de l'Esplanada, que transcorria entre l'actual Estació de França i la placeta del Comerç (on hi havia el baluard del Portal Nou) tot seguint el traçat actual del carrer Comerç; fou projectat pel Capità General de Catalunya Agustín de Lancaster y Araciel l'any 1796, i va suposar el segon passeig arbrat que va existir a la ciutat després de les Rambles, venint a paliar una mica el dèficit d'espais verds i oberts dins d'una Barcelona encara emmurallada. De fet, el seu nom oficial era Passeig de Sant Joan, però popularment fou conegut com a Passeig de l'Esplanada per ocupar l'esplanada existent entre el barri de la Ribera i la Ciutadella.

Fig.11.-Plànol de Barcelona de l'any 1806, amb el passeig de l'Esplanada al rectangle vermell.
(ICC)

L'estructura era formada per diverses fileres d'arbres a banda i banda d'un camí central amb quatre fonts brolladors aixecades sobre basses d'aigua circulars i situades de forma més o menys equidistant amb una separació aproximada de dos-cents metres entre elles. La primera font pel cantó de mar era la de la nimfa Aretusa, que coincidia amb l'extrem sud del passeig. A continuació en direcció nord hi havia la font del Tritó, la figura del qual apareixia domant un cavall de mar, tot seguit la font de la Nereida cavalcant sobre un dofí, i finalment la Font

d'Hèrcules, l'única que es conserva avui dia a la cruïlla entre el Passeig de Sant Joan i el carrer de Còrsega. L'espai central disposava també de bancs i quedava delimitat i protegit per tanques i baranes dels dos camins laterals reservats per a la circulació de carruatges i bestiar.

El segon intent del que parlàvem fou el conegut com a Jardí del General, que va ser el primer jardí públic que va existir a la ciutat. Projectat també per un Capità General de Catalunya, en aquest cas el general Francisco Javier Castaños, es va construir l'any 1816 just on arrencava el passeig de l'Esplanada, seguint també la trajectòria de l'actual carrer Comerç. En tot el seu perímetre, el jardí es trobava envoltat d'una reixa i l'interior era poblat d'una gran diversitat d'arbres i vegetació amb bancs de pedra i una trama formada per molts camins i avingudes, incloent un petit estany. Va ser també un espai pioner en l'exhibició d'animals al públic, disposant d'una gran gàbia on eren exposades diverses espècies d'ocells exòtics que amb els seus cants foren l'atracció permanent d'aquell indret de gran popularitat entre la ciutadania. Pel que fa a l'estatuària, hi havia almenys nou escultures disseminades pel jardí, amb quatre bustos representatius de la Modèstia, la Soledat, l'Afflicció i la Follia, i cinc escultures de cos sencer representant a Minerva, Ceres, la Medicina, La Fidelitat i un grup doble amb Bacus i Ariadna; alguns dels bustos és possible que actualment es trobin als jardins del Palau de Pedralbes. L'any 1841, fruit d'una visita de la reina Isabel II, la seva extensió es va ampliar, passant de les 0,4 hectàrees inicials a les 0,5.

Fig12.-Situació del Jardí del General, amb el passeig de l'Esplanada, l'any 1855 (ICC)

4.1.2. L'enderroc de la Ciutadella

L'inici del final de la Ciutadella es produeix l'any 1854, amb la publicació del decret que permet enderrocar les muralles de Barcelona, treballs que s'inicien l'estiu del mateix any, com a mesura necessària per dotar la ciutat de l'espai indispensable per expandir-se i donar cabuda tant a la puixant indústria com a la immigració que des del camp arribava cercant millores en el seu nivell de vida; al mateix temps es milloraven les condicions higièniques d'una població fins llavors amuntegada a l'interior del recinte emmurallat i es donava feina a centenars de jornalers. Tot i així, una real ordre del Ministeri de Guerra del 1858, obligava a mantenir la Ciutadella juntament amb el Castell de Montjuïc, malgrat que tots els projectes presentats en concurs per a la urbanització dels nous terrenys (fins hi tot el d'Ildefons Cerdà, que fou el guanyador) incloïen la superfície de la fortalesa.

Fig.13.-Fotografia de l'entrada principal a la Ciutadella feta per Isidre Torres vers el 1850

A partir de l'any 1862, però, es feien evidents els avantatges econòmics que suposava la venda dels terrenys de la Ciutadella i, finalment, un decret de l'abril de 1864 autoritza l'enderroc del complex militar sempre i quan s'hagin enllestit les casernes necessàries per acollir la guarnició en un altre lloc de la ciutat. Caldrà esperar fins la revolució de setembre de 1868, amb la caiguda d'Isabel II del tron, per obtenir el traspàs de la propietat dels terrenys a l'ajuntament, que es va fer oficial el 12 de desembre de 1868, sota l'impuls del general Joan Prim com a president del Consell de Ministres i Ministre de la Guerra; les úniques condicions imposades a l'ajuntament foren pagar el consistori les despeses de l'enderroc i l'obligatorietat de construir-hi jardins públics, això darrer com una compensació davant la pèrdua del passeig de l'Esplanada i el Jardí del General que havien de desaparèixer durant la urbanització de la zona. Pel que fa a la fortalesa, només es van conservar la capella, el palau del governador i l'arsenal.

Fig.14.-La Ciutadella en procés d'enderroc. Fotografia de Joan Martí de l'any 1870 (AFB)

El mes de març de 1871 l'ajuntament de Barcelona fa públiques les bases del concurs de projectes pel nou parc, essent necessàries dues convocatòries de les quals no en va sortir cap guanyador; davant la incapacitat del jurat d'aconseguir un criteri unitari, serà el propi ajuntament qui atorgui la victòria al projecte de Josep Fontserè, inspirat en els jardins de moda en aquell moment a França i Anglaterra o les viles d'esbarjo de Roma i Florència, i juntament amb la zona verda projectar una plaça central i un passeig de circumval·lació, així com una font monumental i diversos elements ornamentals, dos llacs i una zona de bosc, a més de diversos edificis auxiliars i infraestructures, com el mercat del Born, un escorxador, un pont de ferro sobre les línies de ferrocarril i diverses casetes de serveis. Per bé que les obres es van iniciar l'any 1872, els problemes de finançament, el desgavell polític característic de l'època (en plena Tercera Guerra Carlina, que no va finalitzar fins el 1876), i el ritme lent dels treballs d'enderroc del que encara restava de la Ciutadella (fins el 1878 no es donen per acabats), van impedir culminació del parc, que s'anava fent a trossos; així l'any 1881 s'inaugura la cascada monumental (realitzada per Fontserè amb col·laboració d'un jove Antoni Gaudí) i el 1884 la font de la Dama del Paraigües.

4.1.3. L'Exposició Universal de 1888

La segona meitat del s. XIX es pot considerar com el de l'apogeu de les Exposicions Universals, cites anuals on cada país podia exposar els avenços tecnològics i fes gala del seu potencial econòmic i industrial. Des de la primera, realitzada a París l'any 1855, van anar adquirint un gran prestigi al ésser considerades els majors esdeveniments polítics, econòmics i socials del món; aconseguir-ne ser la seu era una oportunitat de desenvolupament econòmic per a la ciutat organitzadora i atorgava un gran renom internacional.

La idea inicial d'organitzar una Exposició Universal a Barcelona procedia de l'empresari Eugenio Serrano, però davant la impossibilitat de dur a terme l'esdeveniment en solitari, el

projecte fou assumit per l'alcalde de Barcelona Francesc Rius i Taulet, que es va envoltar d'un grup d'empresaris de la ciutat tot formant el conegut com a Comitè dels Vuit (Rius i Taulet, Elies Rogent, Lluís Rouvière, Manuel Girona, Manuel Duran i Bas, Josep Ferrer i Vidal, Claudi López i Carles Pirozzini), entre els membres de la Junta de l'Exposició hi van figurar personalitats com el mateix Jacint Verdaguer.

El comitè va triar com a espai central de l'exposició els terrenys del parc de la Ciutadella, que encara estava a mig construir, pensant que seria l'impuls definitiu per acabar-lo definitivament; això no va agrada a Josep Fontserè, que no va voler col·laborar i fou substituït per Elies Rogent l'any 1887, el qual va seguir les tasques tot respectant el pla original de Fontserè. L'exposició es va desenvolupar en una superfície de 380.000 metres quadrats que tenia l'Arc del Triomf (obra de Josep Vilaseca) com a porta d'entrada, estenent-se el recinte per tot el parc i part de l'actual Estació de França; comptava també a amb un secció marina a la qual s'arribava a través d'un pont que permetia creuar les vies del tren a Mataró, i que menaven fins on actualment trobem l'Hospital del Mar.

Una quarta part del recinte estava ocupat per edificis dissenyats pels arquitectes més prestigiosos del moment, on es feien les exposicions, essent el més important el Palau de la Indústria, de 70.000 metres quadrats i planta semicircular. Malgrat que el temps per poder fer les obres del recinte va ser molt reduït, l'organització va demostrar una gran capacitat de gestió i esforç a l'hora de realitzar les estructures necessàries per l'esdeveniment, però aquesta manca de temps també va fer que alguns edificis tinguessin una vida efímera, al ésser només pensats per a un ús temporal.

Fig.15.-El palau de la Indústria de l'Exposició Universal de 1888 (ACB)

Així avui dia encara podem contemplar integrats al parc o a les seves rodalies el ja esmentat Arc del Triomf, el Castell dels Tres Dragons, de Lluís Domènech i Montaner (cafè-restaurant de l'exposició, actualment Museu de Zoologia), el Museu Martorell de Geologia, d'Antoni Rovira, i l'Umbracle, projectat per Josep Fontserè i acabat per Josep Amargós; a aquests elements cal afegir els edificis que es van mantenir de l'antiga Ciutadella, que ja hem dit foren el Palau del Governador, l'Arsenal i la Capella, i les estructures del parc que ja estaven fetes, bàsicament la Cascada Monumental.

L'esdeveniment va ser considerat un èxit, tant pel nombre de visitants com per la projecció internacional que va donar a la ciutat, considerant molts autors que fou el primer gran pas de l'economia catalana cap a l'uropeïtzació. Des del punt de vista econòmic, l'exposició, plantejada en un moment de depressió econòmica, va revitalitzar el sector de la construcció, i

va generar grans ingressos a tots els sectors de la ciutat fruit de l'enorme aflluència d'industrials d'arreu; cal dir, però, que el dèficit acumulat per l'ajuntament va arribar als sis milions de pessetes de l'època. Altres elements positius foren l'impuls urbanitzador a la resta de la ciutat que es va dur a terme aprofitant l'avinentsa, com per exemple la façana marítima entre el parc de la Ciutadella i les Rambles, on es va construir el Passeig de Colom i el Moll de la Fusta, o al barri de la Ribera adjacent, on es va construir el Mercat del Born l'any 1876 i es van projectar els passeigs de Picasso i de Pujades; igualment també és van fer les primeres instal·lacions d'enllumenat elèctric, tant dins del recinte de l'Exposició, com a alguns carrers de Barcelona (la plaça Sant Jaume, el passeig de Colom i les Rambles). Des d'una òptica catalanista, l'Exposició Universal de 1888 simplement fou el reflex de la bona relació entre la monarquia recentment restaurada a mans d'Alfons XII, i la burgesia industrial catalana, que havia donat suport al retorn de dels Borbons l'any 1874, a la recerca d'una pau social que permetés un desenvolupament econòmic.

Un cop finalitzada l'Exposició, part dels terrenys del parc acolliren les instal·lacions del zoo de Barcelona, inaugurat el dia de la Mercè de 1892 i format a partir de les col·leccions venudes a la ciutat per Lluís Martí i Codolar, el qual disposava d'un petit zoològic a la seva finca del Guinardó, coneguda com la Granja Vella. D'ençà aleshores, la fisonomia del parc no ha patit gaires canvis significatius, essent els més notables l'establiment de la seu del Parlament de Catalunya a l'edifici de l'antic arsenal de la Ciutadella des del 1932 (tret del període franquista que va de 1939 fins la restauració de la Generalitat l'any 1979) i la conversió de l'antic Palau del Governador en l'IES Jacint Verdaguer; l'únic element que resta sota jurisdicció militar és l'església de la Ciutadella, encara avui capella castrense.

Pel que fa la resta del barri de la Ribera, aquest va viure un revifalla econòmic a partir de l'any 1921, amb la conversió del Mercat del Born en el mercat central de la fruita i la verdura de Barcelona, però fou un miratge que va perdurar fins el 1974 quan les seves instal·lacions

es traslladaren a la Zona Franca; a partir d'aquell moment tot el sector es va enfonsar en un procés d'abandonament i marginalitat del qual no es va recuperar fins els anys 90

4.2.-Intervencions prèvies

Hi ha hagut força intervencions arqueològiques al Parc de la Ciutadella, sobretot a partir de la dècada dels anys 90 de la passada centúria. Les raons es poden trobar en les transformacions urbanístiques derivades de la celebració dels jocs olímpics, i del procés de dignificació i reforma del barri de la Ribera, afectat pel tancament del Mercat del Born (1974) i el seu trasllat a les noves instal·lacions de la Zona Franca, el que feia que es trobés en un estat de forta degradació i marginalitat.

Entre els anys 1989 i 1990, Emília Pagés, Montserrat Prat, Robert Farré i Dolors Serra⁷ van codirigir una intervenció motivada per la construcció del nou col·lector d'aigües de Bogatell (CODI MUHBA 310/1989). Aquest afectava tot el traçat del Passeig de Lluís Companys des de l'Arc de Triomf, el passeig dels Til·lers (a l'interior del Parc de la Ciutadella) i una àrea del Parc Zoològic.

S'hi varen descobrir tres trams de la muralla medieval atribuïda als segles XIII-XIV, part de la trama urbana del barri de la Ribera ubicada a la zona circumdant al convent de Santa Clara, un dels angles del Baluard del Portal Nou, un segment del Rec Comtal i algunes estructures associades a la ciutadella⁸.

Farem a continuació un breu repàs per les diferents intervencions arqueològiques realitzades a la zona en els darrers anys:

---

⁷ FARRÉ, S; PAGÉS, E; PRAT, M.; SERRA, D. *Estudi històric-arqueològic de l'àrea destinada a la xarxa de col·lectors del Bogatell-sudest (Av. Vilanova - Pg. Circumval·lació)*, Memòries del Servei d'arqueologia de Barcelona, 1990.

⁸ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/711>

2016:

-Amb motiu de les reformes del *“Projecte executiu d’instal·lacions d’un sistema de torns de control d’accés i aforament de les entrades/sortides de Wellington i Prim del Zoo de Barcelona”*, l’arqueòleg Joan Garriga Toledo i l’empresa ATICS SL varen realitzar una intervenció arqueològica preventiva consistent en el seguiment d’uns rebaixos de terres amb resultat negatiu. La intervenció es va dur a terme entre els dies 28 de Setembre al 2 de Desembre de l’any 2016, amb el codi MUHBA 108/16.

-Amb motiu de les obres de construcció d’una àrea de Jocs Adaptats a l’àrea de Jocs Infantils dins l’espai de la sabana situat al recinte del Parc Zoològic, i de les obres de remodelació de l’hàbitat del Mangabey Gris, l’arqueòloga Miriam Esqué Ballesta i l’empresa ATICS SL varen realitzar una intervenció arqueològica preventiva consistent en el seguiment d’uns rebaixos de terres amb resultat negatiu. Les intervencions es van dur a terme entre els dies 14 de Març i 15 de Novembre de l’any 2016, en diferents trams temporals i de manera interrompuda, amb els codis MUHBA 028/16 (Jocs Adaptats) i 088/16 (Mangabei gris).

-Durant el projecte d’execució d’un espai de quarantena a la secció de veterinària al Parc zoològic de Barcelona, l’arqueòleg Josep Cruells Castellet va realitzar una intervenció arqueològica preventiva consistent en el seguiment d’uns rebaixos de terres amb resultat negatiu. La intervenció es va dur a terme entre els dies 19 al 21 d’Octubre de l’any 2016, amb el codi MUHBA 076/16.

2014:

-Josep Cruells excavà, durant les obres de la reforma integral de l’espai de la Sabana africana dins el recinte del Parc Zoològic nombroses restes relacionades amb l’Esperó de Llevant del segle XV, el Baluard de Llevant del segle XVI, la ciutadella militar borbònica del segle XVIII i l’Exposició Universal de 1888. Les troballes més significatives són, sens dubte, la localització de la Punta de l’esperó de Llevant, estructura que tancava la ciutat en aquest indret entorn el

segle XV, i la localització dels soterranis interiors originals del Baluard de Llevant (inici del segle XVI – fins a 1714).

-Amb motiu de les tasques d'instal·lació d'una estació transformadora a l'espai de la Sabana africana del Parc Zoològic, els arqueòlegs Lluís Joan i Marta Fàbregas documentaren diverses estructures: un mur relacionat amb el pany de muralla del recinte emmurallat corresponent a la primera meitat del segle XVI, estructures diverses (paviments, murs i canalitzacions) corresponents a la ciutadella borbònica, a l'hospital de la mateixa i a casernes d'infanteria del complex defensiu. La intervenció es dugué a terme entre l'1 de Desembre de 2014 i el 25 d'Abril de 2015, amb el codi MUHBA 121/14.

2013:

-Sota la direcció de l'arqueòloga Lourdes Moret es documentaren dos murs pertanyents al recinte defensiu de la Ciutadella Borbònica. El Codi MUHBA fou 067/13.

-Sota la direcció d'Iñaki Moreno es documentà un sifó i una fonamentació relacionades amb un dels pavellons d'Espanya del palau de la Indústria pertanyents a l'Exposició universal de l'any 1888.

2012:

Sota la direcció d'E. Nadal, es varen documentar quatre contraforts i diferents trams de l'escarpa del baluard de Don Felipe de la Ciutadella. Aquestes troballes s'emmarcaren en les obres de la construcció de dos nous edificis de la Universitat Pompeu Fabra, davant de l'accés del carrer Wellington del parc zoològic.⁹

---

⁹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3517>

2011:

-Òscar de Castro¹⁰ féu el seguiment arqueològic de la Capella Castrense. Es trobaren un pou (probablement relacionat amb el convent de Santa Clara), i diverses estructures relacionades amb la capella (el mur perimetral i estances dels clergues i la rectoria).

-Emiliano Hinojo¹¹ realitzà tres sondejos durant l'ampliació de la Instal·lació dels hipopòtams. Sorgiren tres instal·lacions vinculades a l'Exposició Universal de 1888, que es relacionaren amb el Palau de la Indústria.

2010:

-Emiliano Hinojo¹² dirigí una intervenció en motiu de l'enderroc de l'antic circuit d'educació viària de la Guàrdia Urbana. Es van documentar un tram de muralla del segle XVI amb una tronera per canó, i les restes d'un magatzem de palla i ordi d'un dels edificis interns de la Ciutadella.

-Daniel Vázquez i Daniel Alcubierre¹³, en motiu d'una reforma a l'interior del parc Zoològic, documentaren el mur de façana del baluard de Don Fernando. També documentaren contraforts i fonamentacions pertanyents al Palau de la Indústria de l'Exposició Universal de 1888.

-Oriol Achón i Xavier Geis¹⁴, degut a unes reformes al parlament de Catalunya, varen documentar diverses restes vinculades a la cantina de la Ciutadella. També es va documentar part d'un edifici triangular amb un forn de pa.

---

¹⁰ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3467>

¹¹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3254>

¹² <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3133>

¹³ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3295>

¹⁴ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3275>

2009:

-D.Giner¹⁵ efectuà el control d'una rasa destinada a l'instal·lació d'un tub de drenatge practicada davant del castell de Tres Dragons. Es documentà el mur nord de l'illa de cases que delimitava la plaça del Born per l'oest.

-Òscar de Castro¹⁶, en el context de la substitució d'un col·lector d'aigües pluvials al passeig Tíllers, va documentar un tram de carrer empedrat identificat amb el carrer de Santa Clara, i la part interior d'una de les cases, tot amortitzat al s. XVIII. També va documentar part del Baluard del Rei¹⁷.

-F. Antequera¹⁸, trobà murs associats al palau de la Indústria de l'Exposició Universal de 1888. Les troballes foren motivades per la reforma de les instal·lacions del parc zoològic.

-A la zona nord del parc, al darrere de la cascada monumental, M. Gea¹⁹ va documentar un mur de de la contraguàrdia que millorava la defensa del baluard del Príncep.

- M.Gea²⁰, en motiu de la construcció del poliesportiu Casc Antic a la cantonada de l'avinguda del Marquès de l'Argentera amb el passeig de la Circumval·lació, va documentar una zona d'explotació agrícola propera a la Muralla de Mar, i una de les cares del baluard de la Reina i part de la seva contraescarpa.

2008:

-Eva Orri²¹ realitzà una intervenció en un dels accessos del parc al Passeig de Picasso, sense resultats positius.

---

¹⁵ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3193>

¹⁶ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3270>

¹⁷ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3270>

¹⁸ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3191>

¹⁹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3190>

²⁰ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/2848>

²¹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3033>

2006:

-S'excavà en extensió el sector on en 2005 es va documentar el Portal de Sant Daniel, sota la direcció de M. Gea²².

2005:

-F. Morales²³ documentà estructures muraries associades a la ciutadella així com d'altres relacionades amb l'Exposició Universal de 1888, en el marc de la renovació de l'enllumenat.

-S. Segura²⁴ documentà una claveguera en desús associada a la construcció del parc, en el marc de les obres per a la instal·lació d'una àrea de gossos.

-M.Gea²⁵, en motiu de la reforma integral del parc, documentà el Portal de Sant Daniel, la *Cortina de la Ribera*, la muralla construïda durant el segle XVI que connectava el recinte medieval amb el baluard de Llevant i diferents estructures de la Ciutadella.

-Noemí Nebot²⁶, en el marc de la instal·lació de noves línies elèctriques al carrer Pujades i al passeig de Picasso, documentà dos murs relacionats amb la Ciutadella.

2002:

-En motiu de la substitució de les conduccions d'aigua del parc i la instal·lació de fibra òptica, A. Traveset²⁷ documentà diverses estructures muraries associades a la Ciutadella.

---

²² <http://cartaarqueologica.bcn.cat/419>

²³ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/338>

²⁴ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/337>

²⁵ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/379>

²⁶ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/64>

²⁷ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/123>

5.0.- Motivacions i objectius de la intervenció

La intervenció arqueològica de control de la qual es deriva la present memòria es va veure motivada pel Projecte executiu per la instal·lació de la Fase 1 del WIFI al Zoo de Barcelona executat per Barcelona Serveis Municipals S.A. (BSM).

No cal que remarquem la importància que pot tenir l'estudi del subsòl d'aquest lloc, ja que es troba relacionat amb un sector històric força important per a Barcelona. D'acord amb el promotor del projecte, presentem la següent memòria d'intervenció arqueològica per tal de descriure el procés de recerca preventiva necessari dut a terme per a la localització i documentació de les possibles restes patrimonials que es pogueren veure afectades per l'actuació urbanística, amb l'objectiu que marca la Llei 9/93 del patrimoni cultural català i el Decret 78/2002 del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic.

La zona presenta interès arqueològic per les següents raons:

- 1) Es troba dins de l'ager de la ciutat romana.
- 2) Es troba al bell mig del baluard del Rei de la ciutadella borbònica. La Ciutadella borbònica està declarada Monument Històric en la categoria de BCIN, segons el decret del 20 d'abril de 1949, així com la muralla medieval i moderna de Barcelona.

Tots aquests motius creiem que justifiquen per sí sols la importància de dur a terme els citats treballs arqueològics a la zona per tal de localitzar i documentar tots els possibles vestigis patrimonials que poguessin veure's afectats pels treballs que s'hi volen dur a terme, procurant obtenir la màxima informació possible d'aquesta zona que ens permeti complementar els estudis realitzats fins al moment present.

6.0.-Metodologia

Les tasques arqueològiques consistiren en el control de tots els rebaixos previstos en el projecte executiu per la instal·lació de la Fase 1 del Wifi al Zoo de Barcelona. Malgrat que l'àmbit del projecte és força més extens, els únics treballs que tenien una afectació al subsòl són un parell de petits àmbits on s'havia d'executar una canalització soterrada amb una profunditat de 0,25m. Els treballs d'obertura del sòl es van dur a terme de manera manual, i amb mitjans mecànics lleugers (martell elèctric). Les feines, consistents en la retirada del nivell superficial, s'aturarien un cop es detectés la presència d'estructures d'interès arqueològic. L'excavació dels estrats arqueològics associats a aquestes estructures s'efectuarien, de manera sistemàtica per un equip d'arqueòlegs fins arribar als nivells geològics on no hi ha presència d'activitat humana. Aquest equip estava format per un arqueòleg director.

El mètode de registre que es va emprar per la present intervenció arqueològica modifica lleugerament el proposat per E.C. Harris (HARRIS, 1979) i per A. Carandini (CARANDINI, 1997). Es tracta del registre objectiu de les estructures (murs, estructures de combustió, paviments, tombes...), estrats (estructures positives de terra, amb o sense material arqueològic) i interestrats (estructures negatives tipus retall) que s'exhumen. Per fer-ho es realitza una numeració correlativa sota la denominació d'Unitats Estratigràfiques (UE) que individualitzen els uns dels altres. Cada UE s'enregistra en una fitxa en la que s'indica: la seva definició, ubicació, situació en les plantes i seccions, i posició física respecte a la resta d'estructures i d'unitats estratigràfiques amb què es relaciona.

L'organització i registre sobre el terreny és de tres tipus:

- Registre estratigràfic, amb Unitats Estratigràfiques (UE)
- Registre gràfic, amb el qual queden registrades les estructures, estrats i interestrats mitjançant fotografia, topografia i dibuix arqueològic.
- Registre de materials mobles, que implica el seu rentat, siglat, classificació tipològica i inventari.

7.0.-Desenvolupament dels treballs

Es va realitzar el control arqueològic de la única rasa de 0,25 cm. que es va acabar executant. Aquesta es va fer mitjançant pic, i martell elèctric, i amb una potència de 25 cm., i amb una amplada d'uns 25 cm.

Es van poder distingir tres Unitats estratigràfiques:

-La **UE 1**, tractant-se d'un nivell d'argiles i sorres per on es circula actualment. Lliura a UE 2.

-La **UE 2**, tractant-se d'una estructura de maons. Se li lliura la UE 1 i la UE 3.

-La **UE 3**, que correspon a un paviment de formigó que es correspon amb un dels paviments per on es circula actualment. Lliura a la UE 2 i cobreix a la UE 4.

-La **UE 4**, és un nivell d'argiles i sorres que anivella el paviment pel que està cobert. Està cobert per la UE 3.

En el decurs dels treballs no es va observar cap estructura arqueològica. Un cop acabada la rasa, només va caldre la instal·lació dels serveis d'internet que motivaren aquesta obra.

Fig.-16- Imatge de la rasa

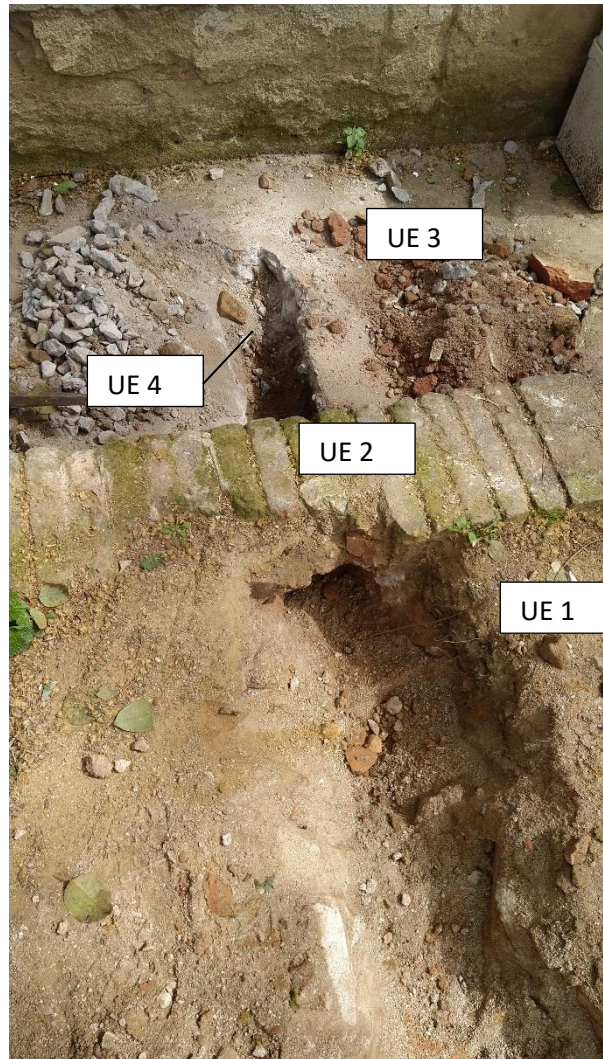

Fig.-17- Imatge de la rasa, en relació a l'estructura de maons i al paviment de formigó actuals

Fig.18.- Imatge de la rasa on s'observen els diferents serveis que la travessen

Fig.-19- Imatge general de la rasa, un cop acabada.

8.0.-Conclusions:

La intervenció arqueològica realitzada al Parc Zoològic del Parc de la Ciutadella, tenia com a objectius documentar possibles restes arqueològiques que poguessin aflorar durant el transcurs de les obres que l'empresa Barcelona de Serveis Municipals, SA (B:SM) va efectuar per a la instal·lació de la Fase 1 del Wifi a la zona del zoo de Barcelona.

Després de la realització dels treballs arqueològics de control de la rasa que es va efectuar, podem concloure que els resultats han estat negatius en quant a la localització de de restes històriques.

Per aquest motiu, les esmentades obres no afecten a cap resta o element arqueològic.

Així doncs concloem que la instal·lació de la Fase 1 de Wifi a la zona del zoo de Barcelona no afecta a cap estructura arqueològica.

Bibliografia

CARANDINI, A. (1997): *Historias en la tierra. Manual de excavación arqueológica*. Crítica, Barcelona.

DD AA. (1984): *Gran Geografia Comarcal de Catalunya: El Barcelonès i el Baix Llobregat vol. VIII. Enciclopèdia Catalana*. Barcelona.

HARRIS, E.C. (1991): *Principios de estratigrafía arqueológica*. Ed. Crítica. Barcelona.

MUÑOZ, A., CATÀ J. (2005): *Repressió borbònica i resistència catalana (1716-1736)*. Rafael Dalmau Editor. Madrid.

PALET, J. M. (1997): *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època iberoromana i l'alt medieval. Segles II-I aC._X-XI dC., Estudis i Memòries d'Arqueologia de Barcelona, 1*, Centre d'Arqueologia de la Ciutat, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

SOLÉ, L. (1963): *Ensayo de interpretación del cuaternario barcelonés*. Dins de *Miscelánea Barcinonensia*. Ajuntament de Barcelona. Barcelona.

Annexos

Annex 1.-Repertori Estratigràfic

Nom Jaciment/Codi: Parc de la Ciutadella. Parc Zoològic. Xarxa Wifi CODI SAB: 026/22		UE: 1
Tipus d'UE: Estrat	Definició: nivell d'argiles i sorres per on es circula actualment	
Composició Geològica: sorres i argil·les Composició Orgànica: Composició Artificial:		
Color: marró	Cota Superior: (en metres) 7,43 m.s.n.m.	Cota Inferior: (en metres)
Amplada: (en metres)		Longitud: (en metres)
Relacions Físiques: Lliura a UE 2		
Fase Cronològica: Contemporani (ss. XX-XXI)		Datació: Segles XX-XXI
Interpretació: Actual nivell de circulació del Parc Zoològic.		

Nom Jaciment/Codi: Parc de la Ciutadella. Parc Zoològic. Xarxa Wifi		CODI SAB : 026/22	UE: 2
Tipus d'UE: Estructura		Definició: Estructura de maons	
Composició Geològica:			
Composició Orgànica:			
Composició Artificial: Maons i formigó			
Color: Vermell, gris	Cota Superior: (en metres) 7,43m.s.n.m.	Cota Inferior: (en metres)	
Amplada: (en metres): 0,2		Longitud: (en metres) 1 m.	
Relacions Físiques: Seli lliura UE 1 i UE 3			
Fase Cronològica: Contemporani (ss. XX-XXI)		Datació: Segles XX-XXI	
Interpretació: Estructura de maons i formigó.			

Nom Jaciment/Codi: Parc de la Ciutadella. Parc Zoològic. Xarxa Wifi CODI SAB: 026/22		UE:3
Tipus d'UE: Estructura		Definició: Paviment
Composició Geològica: Composició Orgànica: Composició Artificial: Formigó		
Color: Gris	Cota Superior: (en metres) 7,43 m.s.n.m.	Cota Inferior: (en metres) 7,33 m.s.n.m
Amplada: (en metres)		Longitud: (en metres)
Relacions Físiques: Lliura a UE 2 i Cobreix a UE 4		
Fase Cronològica: Contemporani (ss. XX-XXI)		Datació: Segles XX-XXI
Interpretació: Paviment actual.		

Nom Jaciment/Codi: Parc de la Ciutadella. Parc Zoològic. Xarxa Wifi CODI SAB: 026/22		UE:4
Tipus d'UE: Estrat	Definició: Anivellament de l'actual Paviment.	
Composició Geològica: Argil·les i sorres		
Composició Orgànica:		
Composició Artificial:		
Color: Marró	Cota Superior: (en metres)	Cota Inferior: (en metres)
Amplada: (en metres)		Longitud: (en metres)
Relacions Físiques: Cobert per la UE 3.		
Fase Cronològica: Contemporani (ss. XX-XXI)		Datació: Segles XX-XXI
Interpretació: Anivellament del paviment actual.		

Annex 2.-Índex de fotografies

Fig.1.-Ubicació de la intervenció

Fig.2.- Emplaçament de la intervenció

Fig.3.- Posició en relació al catàleg de Patrimoni arquitectònic

Fig.4.- Ortofotografia de la situació de la intervenció.

Fig.5.-Barcelona a l'any 1000, segons Philip Banks (Catalunya Romànica Vol. XX)

Fig.6.-Barcelona a l'any 1200 segons Philip Banks (Catalunya Romànica Vol. XX)

Fig.7.-Barcelona a l'any 1280, segons Philip Banks (Catalunya Romànica Vol. XX)

Fig.8.-Croquis de la ciutat i situació de les diferents fases de construcció de la muralla medieval. (Planta de A. Cubeles)

Fig.9.-Plànol de la Ciutadella. Any 1760 (MPD, 02, 046. Archivo de Simancas)

Fig.10.-La torre de Sant Joan, des del Passeig d'Isabel II, fotografia de l'any 1860 (BARCELOFILIA)

Fig.11.-Plànol de Barcelona de l'any 1806, amb el passeig de l'Esplanada al rectangle vermell. (ICC)

Fig.11.-Plànol de Barcelona de l'any 1806, amb el passeig de l'Esplanada al rectangle vermell. (ICC)

Fig.12.-Situació del Jardí del General, amb el passeig de l'Esplanada, l'any 1855 (ICC)

Fig.13.-Fotografia de l'entrada principal a la Ciutadella feta per Isidre Torres vers el 1850

Fig.14.-La Ciutadella en procés d'enderroc. Fotografia de Joan Martí de l'any 1870 (AFB)

Fig.15.-El palau de la Indústria de l'Exposició Universal de 1888 (ACB)

Fig.-16- Imatge de la rasa

Fig.-17- Imatge de la rasa, en relació a l'estructura de maons i al paviment de formigó actuals

Fig.18.- Imatge de la rasa on s'observen els diferents serveis que la travessen

Fig.-19- Imatge general de la rasa, un cop acabada

Annex 3. Plànols

